

Glavni urednik
Zoran Hamović

Urednik
Zoran Paunović

Likovni urednik
Milena Lakićević

© Clio, 2020. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati,
preštampavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji
način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem
ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima
biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala
Dalia Grinkevičiūtė
LIETUVIAI PRIE LAPTEVŲ JŪROS
Atsiminimai
Miniatiūros

© MSB Matthes & Seitz Berlin Verlagsgesellschaft mbH, Berlin 2014.
All rights reserved.

Dalija Grinkevičjute

LITVANCI KRAJ
LAPTEVSKOG MORA

Sećanja iz pakla sibirskih logora

Prevela s litvanskog
Mirjana Bračko

Beograd, 2020

Salva Eva Kennedy

Sadržaj

Na putu prema književnoj riznici.	7
<i>Viktorija Daujotite</i>	
1. Sećanja	23
2. Litvanci kraj Laptevskog mora	173
3. Na rodnoj grudi	209
4. Minijature	269
Primedbe redakcije.	273

Na putu prema književnoj riznici

Dalija Grinkevičjute se knjigom „Litvanci kraj Laptevskog mora“ upisala u seriju riznice litvanske književnosti XX veka. U seriji je objavljena druga – posle Žemajte. I neočekivano, i opravdano. Žemajte prenosi one mentalne vibracije koje je čula dok su se u Žemajtijskom* selu odvijali spori evolucijski procesi, buđenje svesti koje je obuhvatalo i žene. Dalija Grinkevičjute je zabeležila one za litvanski narod dramatične događaje koji su se odigrali pola veka kasnije. Između Žemajtine smrti i Dalijine sudbonosne deportacije (1941) prošle su decenije litvanske samostalnosti, za vreme kojih su uspeli da očvrstu temelji života i umetnosti, a i iskustvo moralne pristojnosti roditelja, pripadnika inteligencije, bili su Daliji pouzdan oslonac. Književnost nisu samo tekstovi ograničeni sopstvenim namerama i težnjama; književnost preuzima onoliko funkcija i uloga koliko može ili čak onoliko koliko joj se pruža. Sećanja, svedočanstva, utvrđivanje ponašanja ljudi, stanja, reakcija, načina razgovora – ulaze u književnost kao odrazi dubokih mentalnih procesa. Obe

* Žemajtija, Aukštaitija, Dzukija i Suvalkija su litvanske pokrajine. – *Prim. prev.*

književnice govore, pripovedaju iz iskustva, ali autentičnost, pouzdanost, ubedljivost postižu na različite načine. Žemajte je u temelje litvanske kulture već ugrađena.

Položaj Dalije Grinkevičjute je drugi, drugačiji. Njen značaj tek nastaje; mnogo toga zavisi od okolnosti, pa čak i od moralnog autoriteta ljudi koji su pretrpeli teške traume deportacija. Dalija Grinkevičjute je razmišljala o čovekovom dostojanstvu, o očuvanju tog dostojanstva u teškim okolnostima; nije zaboravila prognanicu o kojoj je mogla reći: „Osećam da će ona pre umreti od gladi, nego da uzme nešto od drugog ili da se ponizno klanja. Pre će da ispusti deo po deo duše, nego da učini nešto što čoveka ponižava.“¹

Sudbina dokumentovanih, suzdržanih tekstova o deportaciji zavisi i od mogućnosti njihove interpretacije, povezivanja u neprestano obnovljive sisteme interpretacionih značenja. Jedan od još aktivno delujućih sistema razmišljanja ostaje egzistencijalizam. Dalija, koja o njemu ništa nije čula, a imala je samo školsko iskustvo, pisala je svoje prve tekstove kao da odgovara na fundamentalna pitanja egzistencijalne filozofije. Gde su ljudske granice? Kako se čovek iskušava? Šta se s njim dešava u sudbinosnim situacijama? Odazvala se odgovarajući: „Sedim pored nje i shvatam da je sada sve ono što je bilo veštačko, što je bilo samo puka učtivost, palo s nas kao tuđi dronjci. U bezuslovnoj borbi za život pred smrću svako je ostao onakav kakav stvarno jeste“.²

¹ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora: Sećanja, minijature, pisma*, Izdavačka kuća Društva litvanskih književnika, Vilnius 1997, str. 118.

² Isto.

Serija „Riznica litvanske književnosti. XX vek“ ne prati hronologiju. Objavljujući riznicu želimo da razmišlimo i o onim promenama u književnoj hijerarhiji koje su se dogodile poslednjih decenija. Tekstovi Dalije Grinkevičute o prvim progonstvima 1941. godine, o iskustvima i sudbinama ljudi, u javnosti su se pojavili 1988. u kontekstu političkih i društvenih promena, a promenili su i ponešto u književnosti i razmišljanju o književnosti. Oslobođajući se stege obavezne ideologije, litvanska književnost je već bila okrenuta u pravcu neobaveznih postmodernističkih sloboda, kada je neočekivano bila primorana da se okrene sudbini čoveka u nepovoljnim istorijskim okolnostima, pred surovim moralnim izborima, nemilosrdnim dokumentovanim svedočanstvima. U opštem smislu i prema egzistencijalizmu: prema graničnim situacijama, ljudskom iskušenju ne samo nasiljem i patnjama već i apsurdom, prema mogućnostima izbora, načinima kako se žrtvovati i prekoj potrebi kako preživeti.

Inicijativi Laptevskog bratstva 1997. godine, pridružili su se Ministarstvo kulture i pojedinačne ličnosti, a izdavač – Društvo litvanskih književnika – objavio je opsežan tom Dalije Grinkevičute pod zajedničkim nazivom „Litvanci kraj Laptevskog mora“. U knjizi je sabrano ono najvrednije što je ta autorka napisala. U knjigu *Riznice* uvršteni su glavni tekstovi: „Sećanja“, „Litvanci kraj Laptevskog mora“ i „Na rodnoj grudi“.

Dalija Grinkevičute rođena je 28. maja 1927. godine u porodici intelektualaca. Umrla je u šezdesetoj godini, 25. decembra 1987. Rođena je u Kaunasu, gde je i sahranjena. Savremenica je Janine Degutite. U drugim okolnostima te su se žene mogle sresti; Janina je osećala sudbinu de-

portovanih i kažnjenika, prikriveno je govorila o njima u ciklusu „Soneti o progonstvu“: „Presude bezlične i gluve/ nama na beloј cesti ostavljene su“. Učvršćivala je moć pamćenja, sećanja: „Ali ne sme se ništa zaboraviti./ Zaborav je strašniji od smrti“.

Godine 1941, Dalija je s majkom i bratom (otac, predsednik Komisije za valutne poslove u Litvanskoј banci, nastavnik matematike u gimnaziji, odvojen od porodice, umro je od gladi u logoru na Severnom Uralu) deportovana u Altajski kraj 1942. godine – u Zapolarje, kraj Laptevskog mora. Godine 1948. odvezena je u rudnike ugljena Kanggalasi. Godinu dana kasnije beži u Litvaniju s najvećom željom da spasi onemoćalu majku, koju za veoma kratko vreme tajno sahranjuje u podrumu roditeljske kuće. Ponovo je uhapšena (Unžlagas, Jakutija). Skromnošću i upornošću dobiva mogućnost da se obrazuje, upisuje se na Medicinski institut u Omsku (studije završava već u Kaunasu). Godine 1960. postavljena je za lekarku u Laukuvu, malom starom selu u Žemajtiji. Neprestano je prati i uznemirava Služba državne sigurnosti, i 1974. otpuštena je s posla... Predloženo joj je da promeni mesto boravka, ali je ne puštaju iz Sovjetskog Saveza. Njen odgovor, više samoj sebi, svom dostojanstvu koje je trebalo zaštititi poslednjim snagama: „Hodam po litvanskoј zemlji, po zemlji mojih pradedova, a ne po zemlji partijskog komiteta. Njihova krv upila se u tu zemlju, i to mi daje pravo da na njoj živim.“³

Unutrašnjim aspiracijama, stremljenjima, a i po prirodi, Daliju kao da je umetnost pozvala: od detinjstva je veoma volela putovanje (na putovanje u progonstvo, kao

³ Isto, str. 265.

najveće blago, ponela je program predstava koje je gledala; iz Laukuve je putovala na predstave ne samo u Vilnius, Kaunas, Panevežis, već i u Moskvu, muziku, mnogo je čitala (naročito ruske klasike, F. Dostojevskog). Njene unutrašnje spoznaje, sticane u najtežim, čak nečovečnim uslovima, bile su u vezi sa željom da uči, a posle i da piše. Pre svega da zabeleži svedočeći tačno kako je bilo, da se ne izbriše iz sećanja, da ne bude zaboravljeno, a posle već i osećajući to kao svoj poziv (dnevници, zapisi, minijature). Daliji urođene strukture prirodno su bile prijemčive za utiske, putovanja, druženje s ljudima, boravak u prirodi. Dobro je poznavala najistaknutije ruske disidente onog vremena, kao i akademika A. Saharova. Od ruskih dekabrista preuzela je uverenje da je napredak čovečanstva nemoguć bez žrtava, i bila je spremna na žrtvu. Među svojom sabraćom po sudbini kraj Laptevskog mora videla je žrtve; žrtve i krvnici bili su i ostali upisani u njenom iskustvu. Ali sama nije pristala da bude bespomoćna žrtva, velikim naporima volje našla je u sebi snagu da opstane, da se istrgne, da se vrati u slobodan život, kako god nemilosrdno bila pritešnjena uslovima i okolnostima. *Otpor* je osnovna reč pogleda na svet Dalije Grinkevičjute. Od preostalih fragmenata misli, važnih i za razumevanje njenih tekstova, izdvajaju se sledeći:

„Ima raznih načina pružanja otpora:

Preživeti, kad moraš da umreš.

Setiti se, kad moraš da zaboraviš.

Razmišljati, kad moraš da ne razmišljaš.

Primetiti, kad moraš da ne primetiš.

Nastojati da saznaš, kad je naređeno da ništa ne smeš da znaš.

Postoje poroci, zavist, lakomost, razvrat, pijančenje, žalbe, lenjost, nesavesnost. Sva ta čoveku urođena nesavršenstva mobilisana su i usmerena u vojno-policijsku državnu mašineriju.⁴

Poredak koji za svoj oslonac mobiliše ljudske poroke koristi ih protiv savesti, poštenja i doličnosti. Dalija je bila pronicljiva, kritična i samokritična; još kao sasvim mlada rekla je o sebi da je odlučna i gruba, stvorena za samoću. Uspela je da uopšti progovorivši izražajnim jezikom socijalne kritike. Ceo život pisanje joj je bilo dokazivanje, naročito nakon što su fragmenti tekstova o deportaciji bili objavljeni u disidentskoj i emigrantskoj štampi.

U centru književnosti Dalije Grinkevičjute su tekstovi o progonstvu. Prvi, bez naslova, sada nazvan *Sećanja*, napisan je u vremenu od 1949–1950. godine, kad se tajno vratila u Litvaniju. Rukopis je stavila u staklenu teglu i zakopala u zemlju (pronađen je 1991, restauriran, čuva se u Vojnom muzeju Vitautasa Velikog u Kaunasu; štampan u časopisu „Metai“ 1996). Kako se nije nadala da će pronaći prvi rukopis, pisala je iz početka, kad je već radila kao lekarka u Laukuvi; najpre na ruskom, zatim i na litvanskom – oko 1980. godine, verovatno i nešto kasnije. Nastavak pripovedanja je u knjizi „Na rodnoj grudi“. Kad su ga štampali u časopisu „Metai“, kasnijoj varijanti sećanja dat je naslov „Litvanci kraj Laptevskog mora“ (kako je sugerisao litvanski književnik Kazis Saja).

Tekstove o progonstvu Dalije Grinkevičjute mogli bismo nazvati memoarskim novelama, koje su se formirale na raskrsnici proživljenog i iznošenja činjenica.

⁴ Isto, str. 273.

Dalija Grinkevičjute posle prvog pričešća, Kaunas,
18. septembra 1938, (Nacionalni muzej Litvanije)

Dokumentarnost je važna karakteristika tih tekstova; ali ne manje važne, najviše u vezi s kvalitetom teksta, jesu intencije pisanja, stanja, fenomenalno fizičko sudelovanje osobe koja piše u pripovednim strukturama. Tekst je dijalogiziran; *dijalog* najviše svedoči o stvaralaštvu, težnji da se jezik jednog pripovedača poveže rečima s mislima drugog. Krajnja granica: „Na tvoj zov niko se odazvati neće, čućeš samo svoj sopstveni glas“⁵ iskustvo je ne manje teškog poslednjeg dela života. Prognanici su raz-

⁵ Isto, str. 275.

govarali i pripovedali o sebi. Govorili su nedoteranim, nelepim, ponekad veoma grubim rečima (majka detetu, koje uporno moli hleba, odbrusi: „Ućuti, životinjo, pa juče smo dobili za dva dana i pojeli“). Pronicljivim, prodornim pogledom Dalija mnogo vidi; vidi i žene prognanice koje na svoj način zarađuju za hleb. Ona ne morališe. Pre želi da razume. O jednoj: „Ona nije bludnica, ona samo voli da flertuje. I ja ne mogu da tvrdim da je bila njihova ljubavnica, iako su oni to verovatno zahtevali.“⁶ Prenosi razgovor s njom: „Teško je, Dalija, jako je teško flertovati, smešiti se, zaluđivati nekog kad nemaš suknje, a šlic vativiranih pantalona je pocepan, komadići vate vise na stražnjici i neprestano je moraš pokrivati maramom da se ne vide rupe, a leđima ti prolaze u baraci otkravljenе vaške. Želiš da se pritisneš uza zid i satreš ih, počešeš se, a moraš da se smeškaš, mada ti stomak krči. Teško je, Dalijice, flertovati u Zapolarju“.⁷ Koliko bolne samoironije ima u pripovedanju ove, nekad odvažne žene – mlada sagovornica ju je čula, stvorila rekonstruišući. Dalija je bila odvezena sa četrnaest godina, iz II (VI) razreda gimnazije, njeno pismeno izražavanje na litvanskom jeziku bilo je već prilično čvrsto, moglo je biti sačuvano. Dobro je znala i ruski jezik, mogla je i tim jezikom da piše, čak i stihove.

Temeljni tekst Dalije Grinkevičjute, kojem bi mogla biti data izuzetna važnost, prvobitno pripovedanje o progonstvu, pisan je negde 1949/1950. „U oktobru mesecu 1950. pratili su me i uhapsili“ – lakonski će progovoriti u kasnijim sećanjima. Pisala je kao mlada, imala je 22–23 godine, pisala je dok su joj iskustva bila još sveža. Pisala

⁶ Isto, str. 97.

⁷ Isto.

Dalija Grinkevičjute sa prijateljima,
tridesetih godina XX veka, (Nacionalni muzej Litvanije)

je u atmosferi velike duhovne napetosti; majčino zdravlje se svaki dan pogoršavalo, nije se mogla brinuti o njoj, nije znala gde i kako će moći da je sahrani, ona, begunica bez dokumenata. Unaokolo su vladali strah i nepoverenje. Žurila je, zakopala rukopis ne završivši priču; ona se prekida na mestu visokog duhovnog iskustva – u šatoru iz radio-aparata prozvuči muzika P. Čajkovskog, i dve tinejdžerke, koje su svašta pretrpele, doživljavaju neočekivan haos osećanja: „Ne znam šta nam se desilo. Sećam se da smo skočile, bežale daleko u tundru, pale u sneg, a suze su nas oblivale, lile nam iz očiju, grlo se grčevito stezalo, činilo se, ugušiće nas. Kakva strašna reakcija! Ko zna koliko smo vremena ležale zagrljene u ledenoj tundri, drhteći celim telom, trzajući se od bezglasnog plača. To je ukradena mladost plakala za ukradenom otadžbinom.“⁸

⁸ Isto, str. 160.

Otprilike u isto vreme, Antanas Škema je u emigraciji pisao drugu knjigu novela „Sveta Inga“ (1952); ljudi u tuđem svetu, prikrivši se ironijom, grimasama apsurdna, u stvari žalosni i krhki, plaču za svojim izgubljenim životom, za svojom ukradenom otadžbinom. U isto vreme, Alber Kami u slobodnoj, ali i bolnim kolizijama raskidanoj Francuskoj (drugačijoj, čak protivnoj ponašanju Francuza za vreme okupacije) uporno razmišlja o apsurdnom, tražeći izlaz; izlaz kojeg nema. Apsurd je nedeljiv deo života. „Postojanost i oštroumnost su povlašćeni gledaoci ove nečovečne igre u kojoj apsurd, nada i smrt razmenjuju svoje replike“⁹ – kaže u „Mitu o Sizifu“. Upornosti i pronicljivosti Daliji Grinkevičjute ne nedostaje. Na svoj način zanimljivo da su se A. Kami i D. Grinkevičjute zanimali ne samo za Dostojevskog već i za ruske demokratske pokrete, dekabriste, narodovoljce;* ljudi koji teže, koliko god je to moguće, pravednijem uređenju sveta nastoje u istoriji pronaći sebe, kao da su već postojali – među drugima, sa drugima. Kami je oko 1950. rekao: „Nitko nije bio uvjeren toliko kao ja da će ispravnim putevima osvojiti svijet. A sada... Gdje je, dakle, bila pukotina, što je to odjednom oslabilo i tko je odredio ostalo...“¹⁰ Napravivši pukotinu, nešto je suštinski odsečeno onde gde se odvijala krvava borba između dva totalitarna sistema, koja je uvukla velik deo sveta, satrla mnogo sudbina. Dalija

⁹ Alber Kami, *Mit o Sizifu*, prevela Vesna Injac, Paideia, Beograd 2008, str. 105.

* Narodovoljac, član revolucionarne organizacije „Narodna sloboda“ (Народная воля), osnovane u Rusiji 1879, čiji je cilj bio prisiliti vladu na provođenje demokratskih reformi. – *Prim. prev.*

¹⁰ Alber Kami, *Zapisi, Bilježnica br. V*, prevele Ljerka Depolo i Branka Golubović, Zora, Zagreb 1971, str. 326.

Grinkevičjute nije bila samo prognanica koja je zapisala svoja sećanja. Ona je bila ličnost čvrste volje, koja verovatno do teškog kraja svog života nije prestala da veruje da je svet moguće osvojiti ispravnim putevima, ali osećala je i duboke pukotine u postojanju. Svoje tekstove o progonstvu uporno je pisala nastojeći da oni jednog dana mogu da sudeluju u procesima istine i pravde. U prvom pokušaju više se predala spontanom nastojanju ne samo da ispriča već i da otvori dušu, podsvesno osećajući da raskrivene traume brže nestaju. U malom notesu je 1949. na početku zapisala: „Prestani se besmisleno gristi, ne gledaj unatrag – samo napred!“¹¹ Kasnije, kad je pisala varijantu koju je sama smatrala glavnom, našli su se dodatni argumenti, pojavilo se više obavezujuće retorike, svojevrсно postavljjanje spomenika. Ne zaboraviti ljude, spomenuti prezimena, imena, sudbine, dokumentovati.

U prvim sećanjima govori u prvom licu (*ja*); težeći da stvori utisak, ekspresiju. Početak rukopisa – prva rečenica: „Šta je to? Rukom napipam... hladno gvožđe. Ležim na leđima... Lepo je... Sunce... senka“. Tako može da počne i moderno pripovedanje koje proizlazi iz unutrašnjeg jezika. Možda je Dalija u sebi tako osećala upravo glas dela, ali težak, dramatičan životni materijal skreće pripovedanje u drugo korito – u faktičko, dokumentovano pripovedanje. Ali ono ne prigušuje pronicljiv, prodoran *pregled* kojim se odabiru ličnosti, formulišu perspektive. Isto tako i linije promišljanja, procena, refleksije. U tekstu Dalije Grinkevičjute veoma je važna intonacija *pozicije, samoopredeljenja, izbora*. Ona se ne slaže sa ulogom žrtve, s pasivnošću namenjenoj žrtvi. Autosugestivni mo-

¹¹ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora*, str. 254.

menti: „Započinje borba za život, Dalija“; „Nipošto, živjećemo, živjećemo u inat svim đavolima i kataklizmama.“ Kasnije generalizovanje: „Čini mi se da sam fantastično verovala: šta god da se desi, preživću sve, i gotovo. Već onih dana u mom karakteru koji se formirao počela je da dozreva neka upornost, tvrdoglavost, želja da se sukobim sa životom, da se borim i pobedim“. Ljudi, pod prisilom iščupani iz svog života, dospeli u nečovečne uslove, proživljavaju strašne traume. Prognanička književnost je traumatična književnost. Tekstovi Dalije Grinkevičjute izdvajaju se i po neprepuštanju sindromu žrtve¹² i po nastojanjima da se opstane, da se održi; ne samo fizički, već i moralno; osloniti se na male moralne pobeđe, ali istovremeno nastojati da bude sačuvana temeljna vera u dobro, u istinu. „Ta na kraju krajeva svet ne počiva na lopovima i podmitljivcima, ni na ravnodušnima, nego svet oduvek počiva na savesnima, poštenima, koliko god ih malo bilo“.¹³

Centar prvog prognaničkog teksta je surova zima 1942–1943. U tundri. Prizori konkretnog, snažno detaljizovanog, dehumanizovanog života. Ljudi koji umiru u mukama, iscrpljeni, vašljivi. Leševi na koje se navikneš. Stilistika Dalije Grinkevičjute bliska je „Šumi Bogova“ Balisa Sruoge.* O stvarima koje prevazilaze ljudski um čovek može da govori sa određenim vremenskim odma-

¹² U zanimljivom članku J. Avižienytė „Istorija i sećanje: Prvi memoari Dalije Grinkevičjute“ (*Metmenys*, 1997, br. 73, str. 161–176) karakteristike viktimizacije previše su naglašene.

¹³ Dalia Grinkevičiūtė, *Litvanci kraj Laptevskog mora*, str. 269.

* Balys Sruoga (1896–1947), litvanski književnik, autor romana *Šuma Bogova* (*Dievų miškas*), koji je napisao po povratku iz logora. – *Prim. prev.*

kom, praveći se da se ne događa ono što se u stvari događa. Neke scene (opisa, pa čak i dijaloga) mogu se uporediti: ako i nije majstorstvo, onda je blisko na stilističkoj osnovi. Pa i ovaj Dalijin opis dok je logor čekao sanitarnu komisiju: „Jama je zadovoljavajuća – 20x15 metara i dubine 2 metra. Kozaci žure. Budu li na vreme uspeli da strpaju u jamu celu gomilu leševa koji štrče, dobiće po 30 rubalja na dan. To je zgoditak. Trpati leševe u jamu lakše je nego voziti drva. Konačno su iskopali. Leševi uz fijuk lete u jamu. Razmahuju se ruke, noge, mršava tela. Ruke odvratno štrče. Noge, ruke, lica bez noseva koje su izgrizle bele lisice. Leševi su beli, potpuno smrznuti, udaraju kao cepanice. Neki stoje oslonjeni na one koji leže na gomili. Pijanista Ah., verenik Leje Harašajte, stoji nag, naslonjen na nečije gole noge. Klingmanjenjin stomak je progrižen, vide se smrznuta creva, ona očito nisu pobudila apetit belih lisica. Ruke su joj raširene u stranu, oči izvrnute i svetlucaju na mesečini.“¹⁴

To je *pogled*; uporan i hladan pogled pripovedačice, koji se bazira na viđenju devojčice tinejdžerke – „radovi“ se odvijaju noću, na mesečini. Zurimo do prepoznavanja – lica i imena. Sudbine imaju samo ljudi s licima i imenima. Taj pogled tim više i svedoči o stvaralačkim intencijama. Jedna od snažnih epizoda je kratka novela – sud zbog dasaka, ukradenih da se naloži peć na velikoj hladnoći (u baraci niko više ne ustaje). Toplina koja se širi iz gvozdениh peći u prostoriji „suda“ uspavljuje premorenu devojčicu. Glasovi dopiru izdaleka – kao kroz san. Ali ujedno se sve *vidi*, čak oseća, da mladi Jakut, sudija, „polako pogledava u moje noge omotane groznim vrećama,

¹⁴ Isto, str. 109.

u vatirane pocepane pantalone, vatiran kaputić, debele pletenice“.

Pažljivo posmatrajući sudbine ljudi raznih naroda, Dalija Grinkevičjute izbegava da naglasi nepravde nanesene samo Litvancima; umanjuje mogućnost sindroma litvanske žrtve. Upoređujući (blisku i po vremenu pisanja) „Šumu Bogova“ Balisa Sruoge i prvi tekst o progonstvu, vidimo i dva logora koja su pripadala strašnim sistemima totalitarnog nasilja. Bolje shvatamo katastrofu koja nije okončana s Drugim svetskim ratom. Osećamo zastrašujući apsurd, koji je prodro u same temelje ljudskog života. Proživljavamo različita ponašanja i odabire ljudi koji su proživeli isti taj užas.

Kad je počela da piše iz početka – posle 1974. godine – Dalija Grinkevičjute je donekle promenila taktiku pripovedanja; nije mogla da ne promeni, jer je njen nivo iskustva već bio drugačiji i drugačiji su bili zadaci. Nastojala je da uključi više činjenica (više od dvadeset godina ih je utvrđivala, sakupljala, jer se sastajala s preostalim drugovima po sudbini), više ih je uopštavala. Svoju moralnu poziciju opisala je na sledeći način: „Prošlo je mnogo godina, a ja ih još uvek vidim, nemoćne i osuđene, mlade i stare, decu i mlade, koji su tako teško umrli, a tako su čeznuli da se jednom vrate u Litvaniju... Moja je dužnost da ispričam o njima“.¹⁵ Drugi tekst dolazi ispred prvog. On nastavlja linije proživljenog, obuhvata život i rad u Laukui, pruža mnogo autentičnih svedočanstava o karakteru poretka onog vremena. Najupečatljiviji deo teksta je oproštaj od majke na odru i sahrana. U prizorima iz drugog progona više je obrazovanih ljudi – iz

¹⁵ Isto, str. 177.

same Rusije. Već od drugih prognanika (A. Miškinas, K. Vasiliauskas) poznati su logorski univerziteti. Ispiti, kad se upisivala na Medicinski institut u Omsku... 1956. konačno joj je dopušteno da se vrati u Litvaniju. Godine 1970. porodica Grinkevičjusovih je rehabilitovana...

„Na rodnoj grudi“ sadrži opise i primedbe o životu i o poslu lekarke u Laukuvi. Moglo bi se reći – primeri tačne društvene ekspertize ljudskog bezakonja, primeri ismevanja ljudskom dostojanstvu, gnojnim čirevima partijske svemoći. Lekarka Dalija uspela je da upozna taj kraj, uspela je da iskusi i ono što se uporno pokušavalo sakriti. Stravično svedočanstvo – kod seljaka su se za vreme nemačke okupacije skrivale Kaganjenje i njena četrnaestogodišnja ćerka Mina. Pojavili su se nitkovi koji su ubili devojčicu. Majka se od tuge nije više čuvala, na kraju je i ona ubijena. Ljudi su poznavali ubice, ali oni su i posle 1960. još uvek živeli u Laukuvi. („Stvorio se utisak da su se ubice nečim dodvorile vlasti, i zbog toga su bile neprikosnovene.“)

Dalija Grinkevičjute je ostala ista – *koja vidi i govori*. Solidarna sa svojimima, ali najviše sa istinom, savešću, dostojanstvom i doličnošću.

Tekstovi Dalije Grinkevičjute o progonstvu prevedeni su na engleski (2001, 2002), na nemački (2000, 2002) i druge jezike. Sećanja na ruskom jeziku objavljena su i u Jakutsku (1995, 2001).

Viktorija Daujotite

Šta je to? Rukom napipam... hladno gvožđe. Ležim na leđima... Lepo je... Sunce... senka.

Osećam da se jedan deo mog života završava. Tačka. Od sada započinje drugi, nejasan, zastrašujući. Pored mene leže 24 ljudska bića. Spavaju? Ko zna, svako sa svojim mislima, svako je ostavio za sobom etapu života koja se juče završila. Svako ima porodicu, rođake, bliske, voljene ljude. Sada se u mislima opraštaju od njih. Iznenadni trzaj vagona. S gornjih ležajeva padaju stvari. Niko ne spava. Muk. Brzo se spremam – treba se oprostiti s Kaunasom. Svi su na prozorima. To je sve, sve, sve. Gotovo je. Još jedan udarac, voz kreće. Vide se tornjevi crkve karmelićanki, oni zlatom blistaju na sunčevim zracima. Pola pet. Kaunas spava. Tiho se valja železnička kompozicija od 63 vagona, vozeći 1.500 Litvanaca u neizvesnu daljinu, u neizvesnost. Svima u očima suze. Deca plaču, kao da i ona razumeju, čute pogleda uperenog u slike grada koje nestaju, a polja počinju da promiču. Gledajte, deco, gledajte, neka se ne izbriše iz vašeg sećanja taj prizor i taj minut. Koliko stotina očiju poslednji put vidi rodni grad... „Osećam da to neću više videti“ – kaže moja mama. Te se reči, kao nož, zarivaju u moj mozak. Počinje borba za život,

Dalija. Gimnazija, detinjstvo, nestašluci, hirovi, pozorište i prijatelji ostali su u prošlosti. Ti si već odrasla. Navršila si već četrnaest godina. Ti se moraš brinuti o majci, zameniti joj oca. Počinje prvi čin moje borbe za život.

Tunel. Voz već juri. Njemen. Petrašjunej.* Gde je tata? Zbogom. Vilnjus. Stojimo na trgovačkoj stanici. Neko više rođaku železničaru da obavesti majku i prenese joj „zbogom“. Savetuje mu da uzme tople stvari. Kog će mu đavola te tople stvari? Savetuje mu da se sakrije, da beži. Vilnjus se udaljava. Stanovnici stoje pored šina gledaju, kao da nas voze u smrt i krste se. Poljaci su pobožni. Zar je moguće da se doista vozimo u smrt?

Nipošto, živećemo, živećemo u inat svim đavolima i kataklizmama. Živećemo i preživećemo, borićemo se i pobeđićemo – čujete?

Novi Vilnjus. Stoji železnička kompozicija u kojoj su muškarci. Prolazim pored zakucanih vagona i raspitujem se za tatu.

– Nema ga, nema, nema. Tu su samo iz Vilnjusa – uvek isti odgovor.

Opet nas trpaju u vagone, zaključavaju. Krećemo. Želela sam i mogla sam pobeći na toj stanici, u blizini je bila gomila cepanica, ali shvatila sam da imam nemoćnu majku. Osećala sam se kao da imam dvadeset godina.

„Granica, granica. Uskoro će granica.“ Poslednji kilometri litvanske zemlje – šume, drveće, cveće.

Na vratima je pukotina. Svega 5 cm. Duboko u sebe uvlačim miris litvanskih polja da ga nikad ne zaboravim.

* Lit.: *Petrašiūnai* – istočni deo grada Kaunasa na desnoj obali Njemena. – *Prim. prev.*

U nekom vagonu započinju pesmu, prihvata je čitav transport. „Lepa si, moja draga otadžbino!“

Već jurimo poljima Belorusije. Ni viza nam nije trebala... Orša, Minsk, Smolensk. Zagušljivo je, vrućina. Daju nam malo vode. Kad voz stane, svi žure da pod vagonima obave prirodne potrebe. Nema nikakvog stida. Kad je voz prošao, panorama je očaravajuća. Na beloruskim stanicama videli smo putničke vozove koji su najčešće vozili u Litvaniju. Pa šta? Uskoro će biti mnogo mesta. Povoljan vam vetar, skakavci!

Kirov. Zaustavljaju se kao na paradi: Kaunaski transport, s jedne strane – Riški, sa druge – Taljinski. Zdravo, Pribaltiko! Zapodevaju se razgovori.

Postrojavamo se po dvoje da idemo po ručak, negde pozadi vidim svoju nastavnicu istorije, Spudjenje. Odjednom – tišina. Radio blebeće. Rat!!! Rat!!!

Gledamo jedni u druge. Navrat-nanos dovlačimo ručak i novine u svoje vagone.

U transportima tri glavna grada – radost. Možda neće dalje da nas voze? Možda će da nas vrate? Ali – smeh. Ta mi smo već iza fronta. A ujedno i nemir: šta se događa u Litvaniji? Je li razorena? Rođaci su možda poginuli za vreme bombardovanja? Vozimo se, vozimo, vozimo. Peti, deseti dan. Hranu nismo pojeli, dajemo je lokalnoj deci koja ispruženih ruku i gladnih očiju mole: „*Hljeba, tjo-tjenjki...*“^{***} Tu muziku slušamo od same granice Litvanije.

Ural. Zdravo, majčice Azijo... Izmoreni, prljavi, bleđi spavamo jedni uz druge. Samo je jedno pitanje i razgovor – kamo nas voze? Mislili smo – na Ural, ali njega smo već

* Stihovi lit. pesnika Maironisa (1862–1932). – *Prim. prev.*

** Rus.: Hleba, tetkice. – *Prim. prev.*

prošli. Andrukajtis, bivši izvođač radova – veliki praktičar, suši hleb i ubeđen je da ćemo ga mi sami od njega kupovati. Njegova lihvarska narav ni ovde ne miruje: čas kupuje, čas prodaje, čas namešta. „U zemunicama ćete živeti i sami ćete se obesiti“ – govori on mljackajući punim ustima. Kao da ćemo mi živeti, a on neće.

Kad smo dobijali prosenu kašu, jeo bi je samo on i govorio: „Nemojte da jedete, nemojte da jedete, odmah ćete se prisetiti, pa i prste ćete da glodete“. Kofe su bile pune kaše. Kroz rupu je izvrcemo napolje. Proročanske su bile reči prepredenjaka Andrukajtisa – kaše smo se prisećali često i zaista ubrzo.

Petnaesti dan, dvadeseti. U glavi puca, slabi. Aha! Već smo blizu cilja. Na svakoj stanici otkaače po 3–5 vagona. Zapadni Sibir. Troščinska stanica. Otvaraju se vrata vagona. „*Vygružajtes bystrej!*“^{***} Koliko puta smo kasnije čuli tu frazu s raznim ornamentima na ruskom jeziku, uvek bi se stegnulo srce – gde smo došli, šta nas čeka?

Na trgu smo. Odvajaju nas po mestu boravka. Sedimo pored stvari. Svakoj grupici prilaze „apostoli“^{***} i pretresaju stvari. Kiša lije, grmi. Samohrane majke s malom decom pokrivaju ih, svi su skroz mokri.

Posle procedure koja je trajala četiri sata, udostojte se da nam kažu: „*Tak vot, vy tut budete žit' v sveklosovhoze*“.^{***}

Devetnaesti i dvadeseti vagon (ukupno 50 ljudi) vozi se na to sovjetsko poljoprivredno imanje gde se gaji cvekla. Dok su u vozu još trajale provere učinilo mi se

* Rus.: Izlazite brže! – *Prim. prev.*

** Čekisti. – *Prim. prev.*

*** Rus.: Eto, dakle, ovde ćete živeti, u državnom sovhozu za gajenje cvekle. – *Prim. prev.*

veoma čudnim da nas prozivaju po brojevima. I sada me je obuzeo taj neobičan osećaj kad je čekist povikao: „Broj sedamnaest!“ Ja sam – broj sedamnaest?

Pribrala sam se tek posle nekoliko minuta, krv mi je navrla u lice, osetila sam da mi je čak i srce brže zakućalo. Broj sedamnaest iz devetnaestog vagona – eto ko sam ja!

Kako je dobro da tata to ne čuje. Kao da mi je neko stavio lance. Za vreme raspoređivanja zovu svakog, a pogled koji je u mene uperio crnopusi čekist čeličnih očiju bio je žešći od udarca. Bio je to pogled trgovca robljem, procenjivački, koliko imam mišića, koliko će iz mene moći da iscedi. Prvi put sam osetila da sam stvar. O tome da bi trebalo još da se školujem niko i ne razmišlja. Stajala sam pred njima bleđa i osećala strašnu mržnju i buntovnost roba. Okrenula sam glavu i ugledala majku. Stajala je malo dalje i gledala u mene. Bolnim pogledom. Ona je prva to osetila, i smesta oborila pogled, ali ja sam videla kako joj se suze kotrljaju niz obraze. Njenu ćerku i sina, njenu i očevu radost, eto, procenjuju kao tegleću marvu. Razumele smo jedna drugu, i obema je postalo nelagodno; o tome nikada više nismo razgovarale.

Živimo u dve velike barake. Radimo u poljima po osamnaest sati. Niko ne kuka, iako je odmah teško. Preplanula lica, ogrubele ruke. Zarada gotovo nikakva. Rukovodioci ne propuštaju priliku da nas ismeju, da nam se rugaju – gledaju u nas kao u strašne zločince. Ukrajinci, takođe prognanici, srdačni su. Ruski baš ništa ne znamo, ali natucamo. Prehranjujemo se razmenjujući stvari. Došla je zima. U barakama je ledeno kao u hladnjači. Počeli su se razilaziti – neko u Trojick, neko u Bijsk, a Ukrajinci svi zajedno „na hrpu“.